

Л. В. Чміль

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ ІВАНКІВЩИНИ X—XVIII ст.

У статті розглядається історія вивчення минулого території Іванківського району Київської області та характеризуються різноманітні джерела (писемні, архівні, археологічні, етнографічні, картографічні, топонімічні) для відтворення історії краю.

Ключові слова: історіографія, джерела, Іванківський район.

Іванківщина — територія Іванківського району (без зони відчуження), яка дещо змінювалася впродовж XX ст.¹ Розташоване на півночі Київської області в басейні нижнього Тетерева. З півдня її обмежують р. Тетерев та її праві притоки Здвиж і Таль, з півночі — права притока Ужа р. Вересня. Північно-східну частину району займає Чорнобильська зона відчуження, на північному заході проходить межа з Поліським районом. З півдня Іванківщина межує з Вишгородським та Бородянським районами, на заході — з Житомирською областю, на сході — з Чернігівською.

I. ІСТОРИОГРАФІЯ

Історичні та краєзнавчі роботи. Перші відомості по історії краю були опубліковані в середині XIX ст. **Іваном Фундуклеем**, київським цивільним губернатором, який збирав інформацію про старожитності Київської губернії через

«особых лиц, которым поручено было собиране местных сведений». Він першим вказав на існування Іванківського замку та дав його опис [Фундуклей, 1848, с. 40—41]. Оскільки замок був зруйнований за 14 років до виходу цієї книги, місцеві жителі ще, очевидно, добре пам'ятали його вигляд. Вірогідно, він функціонував до часу свого руйнування, адже така добра його збереженість (за описом І. Фундуклея) була б неможливою, якби він був покинутий задовго до того. І. Фундуклей також подав інформацію про пам'ятки вказаного періоду в с. Ораному [Фундуклей, 1848, с. 39—40].

У 1864 р. була вперше видана книга **Лаврентія Похилевича** «Сказания о населенных местностях Киевской губернии», де подавалася коротка інформація про історію кожного населеного пункту, а також наводились сучасні автору статистичні матеріали про кількість жителів, землі, наявність шкіл, церков тощо [Похилевич, 2005]. Через 23 роки вийшла друга його книга «Уезды Киевский и Радомысльский», яка була доповненою і уточненою варіантом першої [Похилевич, 2007, с. 1—182]. Ці книги надовго стали основою написання історії сіл і містечок Київщини. Не стали винятком Іванків та села району, більшість подальших історичних розвідок яких ґрунтувались на працях Л. Похилевича.

Щодо Іванківського замку Л. Похилевич повторив ті самі дані, що й І. Фундуклей, і додав, що панський маєток і церква знаходяться всередині замку. Він вважав, що ця місцевість називалась спочатку Труденевщиною і була надана Олехну Юхновичу, а потім перейшла до Тишка Проскури і стала зватись Пасинківщиною, а з 1589 р. — містом Івановим від Івана

1. Так, до 1973 р. сюди входила частина території нинішнього Вишгородського р-ну на правобережжі Тетерева біля Дніпра, а 1988 р. приєднано Чорнобильський р-н, частина якого на лівому березі нижнього Тетерева не ввійшла до зони відчуження.

Проскури-Суцанського, київського міського судді. Л. Похилевич також простежив подальшу історію містечка до середини XIX ст. [Похилевич, 2005, с. 131; 2007, с. 156—158]. Загалом, історія Л. Похилевича щодо XVI—XVII ст. виявилась найближчою до істини, хоча й містила помилки та неточності. Так, він помилково ототожнював Труденевщину, Пасинківщину й Іванків, вважаючи Стрибля власником Іванкова, будівництво замку приписував Данилу Федоровичу, а про Гулевичів і Загоровських як власників Іванкова взагалі не знав. Та все ж ця праця відіграла значну роль, давши уявлення про основні історичні віхи містечка.

Подає Л. Похилевич інформацію також про всі населені пункти району, але в основному за XIX ст., щодо більш раннього часу тут значно менше відомостей. Це, в основному, дані про час побудови церков та власників сіл XVIII ст., іноді про археологічні пам'ятки чи знахідки [Похилевич, 2005, с. 98—100, 113—114, 128—131, 136—138; 2007, с. 27—28, 150—160].

В цей же час подібну краєзнавчу працю створюють польські дослідники — виходить друком багатотомний «Словник географічний королівства Польського...», де більшість статей з історії населених пунктів написав історик **Едвард Руліківський** [Słownik..., t. 1—15]. Судячи з тексту про Іванків, він був знайомий з працями І. Фундукля і Л. Похилевича, але використав також інші документи, на основі яких подав свою версію історії Іванкова. В основних моментах вона хоча й збігається з версією Л. Похилевича, але має чималі розбіжності. Щодо замку, Е. Руліківський уточнює, що він був споруджений Іваном Проскурою-Суцанським, якому в другій половині XVI ст. належала Пасинківщина і який осадив тут людей, заснував поселення і назвав його на свою честь Іванковом. Але попередня історія викладена ним по-іншому. Так, власниками земель, де виник сучасний Іванків, він помилково називає Половців-Рожиновських, Івана Немирича і Філона Кміту. Хоча історія містечка XVIII ст. викладена у Руліківського більш детально і вірно, ніж у Л. Похилевича [Słownik..., t. 3, s. 314—315]. Загалом ці дві роботи доповнюють одна одну, хоча не є вичерпними і містять помилки і неточності.

Про інші населені пункти району «Словник...» подає відомості в такому ж обсязі, як і Л. Похилевич, іноді доповнюючи їх новими фактами. Цікавою є інформація про т.зв. Зінчине городище поблизу с. Обуховичі та легенда, з ним пов'язана [Słownik..., t. 3, s. 315]. Історичні дані, раніші XIX ст., є лише для деяких сіл, наприклад, Обуховичів, Ораного, Розважева, Унина [Słownik..., t. 7, s. 358, 570; t. 9, s. 848; t. 12, s. 806]. Пошук інформації ускладнений через розміщення назв у алфавітному порядку, внаслідок чого інформація розкидана по багатьох томах, а також написання латиницею, що не завжди вірно передає назву.

Е. Руліківський написав ще дві роботи з історії Київщини — описи повітів Васильківського та Київського. У першому наводиться документ, місцезнаходження якого тепер невідоме. Це грамота Олелька Володимировича князю Михайлу Половцю-Рожиновському на Труденевщину та інші землі понад Тетеревом, серед яких згадуються Феневиці та Коленці [Rulikowski, 1853, s. 35]. У другому опису зроблено підбір за роками київських урядників і суддів XVI ст., серед яких фігурує й Іван Проскура [Rulikowski, 1913, s. 203].

На основі архівних документів інший польський історик **Олександр Яблоновський** склав карту волостей рубежу XVI—XVII ст. Щоправда, для Іванківщини вона базується на матеріалах кінця XVII ст. і тому є вірною саме для цього часу [Jablonowski, 1899—1904, тара 8]. На рубежі XVI—XVII ст. території волостей були, насправді, дещо іншими, наприклад, Іванківська складалася лише з Обуховицьких та Пасинківських володінь. Також О. Яблоновський слідом за Е. Руліківським помилково вважав Кмітів власниками Іванківської волості. Всього на території нинішнього Іванківського району на той час було 7 основних волостей — Іванківська (Проскур, потім Гулевичів і Лозок), Волчківська (Олізарів-Волчкевичів), Унинська (православних, потім уніатських митрополитів), Приборська (Немиричів), Горностайпільська (Горностаїв), Оранська (Киево-Печерської лаври) та Ханевська (Олізарів-Волчкевичів, Щенієвських). Деякі території входили до сусідніх володінь — Івашенцевичів, Збаразьких, Кмітів та до Димерського староства. О. Яблоновський також опрацював і опублікував збірку нових джерел з польських архівів і на їхній основі провів своє дослідження. Часом закладення Іванківського замку він вважав приблизно 1590 р. [Zródła..., t. XXII, s. 79]. Хоча це мало відбутися раніше, оскільки фундатора замку Івана Проскури вже на 1586 р. не було серед живих [Чміль, Чежановський, 2012, с. 263].

Йозеф Антоні¹ у своїй праці, присвяченій Київському Полісся, розглядає козаччину цього краю другої половини XVII ст., зокрема зупиняється на особистості і діяннях полковника Данила Федоровича, що тримав Іванків у орендному користуванні з 1684 р. [Antoni, 1882, s. 69—73].

Нечисельні, але дуже важливі дані опублікував **Матвій Любавський**. Це підтвердження Пасинківщини Тишку Проскурі, взяте з 12-ї книги Литовської метрики, яка ще не опублікована [Любавський, 1892, с. 537—538].

Історію місцевості, на якій пізніше виник Іванків, та деяких населених пунктів Іванківщини простежив **Павло Клепатський** у своїй праці «Очерки по истории Киевской земли. Литовский период», вперше виданій 1912 р.

1. Повне ім'я — Jozef Antoni Rolle.

[Клепатский, 2007]. Вона охоплює час з середини XIV ст. до Люблінської унії 1569 р. У цій роботі докладно розглянуто політичну та суспільну історію Київської землі, в т. ч. повітів та окремих поселень, що знаходилися на території сучасної Іванківщини. Більшість із них відносилася тоді до Чорнобильського повіту — Горностайпіль, Дитятки, Ороне, Прибірськ (Приборщи), Пироговичі, Обуховичі, Жерева (Жерев), Запрудка (Запрудичі)¹, Унин, Мусійки (Мойсейковичі), Соколи (Соколовичі) [Клепатский, 2007, с. 259—261]. Коленці і Феневичі відносилися до Київського повіту, що межував з Чорнобильським по р. Тетерів [Клепатский, 2007, с. 305]. Щодо Труденевщини та Пасинківщини, то П. Клепатський цілком слушно вважав, що це були два різні поселення, що належали різним, хоча й спорідненим родинам — Лозкам і Проскурам, і належали до Чорнобильського (Пасинківщина) та Київського (Труденевщина) повітів [Клепатский, 2007, с. 260]. Деякі села відносилися до Овруцького (Сидоровичі, Старовичі) та Житомирського (Заруддя) повітів [Клепатский, 2007, с. 193, 219]. П. Клепатський також детально розглянув землеволодіння того часу, всі суспільні верстви, їхні майнові й особисті права та обов'язки, що регулювалися Литовськими статутами, економіку краю — землеробство, промисли, заняття мешканців. На сьогодні ця праця залишається найбільш повним дослідженням з життя регіону в період перебування його у складі ВКЛ.

Після революції 1917 р. історико-краєзнавчі дослідження в Україні відновились зі створенням у 1918 р. Всеукраїнської академії наук і тривали до початку 1930-х рр., коли українська історична наука зазнала тотальних репресій, і всілякі серйозні історико-краєзнавчі дослідження надовго припинились. Саме до цього періоду відносяться дуже цікаві праці, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ у фонді Історично-географічної комісії ВУАН (1918—1930). Це нариси «Іванків та його околиці» і «Левонівка та її околиці», написані **Олександром Лапенком** у 1929 р. для «Історично-географічного словника української землі», створенням якого займалася вказана комісія [ІР НБУВ, ф. 10, од. зб. 11687, 11689]. У роботах описується географічне положення, назви, природні умови кутків і околиць цих населених пунктів та містяться короткі відомості з історії, в т.ч. маєтку князя Любомирського. Оповіді з більш давньої історії записані від місцевого населення і є міфічними, але цікавими з огляду на процес осмислення свого минулого народом і глибину його пам'яті. Особливо цінними в цих працях є топографія і назви урочищ, адже вони допомагають локалізувати місцевості, що зус-

трічаються в документах. Слід відмітити, що в першому нарисі є згадка про те, що автором вже написана праця про історичне минуле Іванкова «з XII століття по цей час», яку відіслано до «Іст. Геогр. Ск.», але знайти цей документ наразі не вдалося. Хто такий Олександр Лапенко, теж не встановлено, скоріш за все, це місцевий краєзнавець, що був кореспондентом комісії, як він і підписався в своєму листі до неї [ІР НБУВ, ф. 10, од. зб. 11688].

Крім кореспондентів на місцях інформацію про Київське Полісся збирали також члени Історично-географічної комісії, зокрема історик **Михайло Карачківський**. У фонді комісії зберігається його звіт про відрядження 1929 р. до Коростенської і Київської округ, під час якого він обстежив і села Іванківщини — Людвинівку, Варівськ, Олізарівку, Розважів, Ханів та численні хутори [ІР НБУВ, ф. 10, од. зб. 11629]. Але самого опису цих сіл наразі не знайдено.

Краєзнавчі дослідження знову були продовжені в кінці 1960-х рр., коли готувалось багатомне видання Історії міст і сіл Української РСР. Історія кожного населеного пункту України писалась місцевими краєзнавцями — вчителями, журналістами, лікарями тощо. Том по Київській області вийшов 1971 р. Авторами статті про Іванків були **А. Рутенко, І. Дудар і С. Пономарьов** [Історія..., 1971, с. 304—305]. Того ж року в місцевій газеті «Трибуна праці» вийшла замітка про історичне минуле краю, підписана **І. Лапенком і Б. Гордієнком** [Лапенко, Гордієнко, 1971]. Особи останніх встановити не вдалося, але, можливо, І. Лапенко був сином чи іншим родичем Олександра Лапенка і використав його матеріали. Виклад історії Іванківщини до XIX ст. в обох статтях схожий. Основу цих історичних розвідок склали матеріали Л. Похилевича, але авторами додано кілька нових фактів XVII і XIX ст. Тут є вказівка на 4 татарських походи початку XVII ст., і про участь у повстанні 1663 р., проте знайти ці документи наразі не вдалося. Згадується також прізвище управителя маєтку, який 1834 р. розкопував вали Іванківського городища. Про інші населені пункти, статті набагато коротші й містять обмаль інформації щодо історії X—XVIII ст., повторюючи переважно дані Л. Похилевича і В. Антоновича [Історія..., 1971, с. 313—316].

Необхідно зазначити, що протягом XX ст., починаючи з пореволюційних часів, не вийшло жодної вітчизняної краєзнавчої праці, яка б суттєво доповнила дані Л. Похилевича і Е. Рудіковського. Лише на зламі XX—XXI ст. почали з'являтися розвідки краєзнавців та дослідження професійних істориків, що ґрунтуються на нових фактах і розширюють наші знання з історії краю.

На початку XXI ст. була видана краєзнавча праця **Павла Смовжа** «Крізь роки і відстані...» Щодо окресленого часового проміжку автор

1. Тотожність сіл Запрудка і Запрудичі викликає сумніви, оскільки с. Запрудичі відоме і у XVIII ст., десь недалеко від Гостомеля.

використав дані попередніх дослідників на тлі популярно викладених загальноісторичних процесів [Смовж, 2001, с. 9—17]. Хоча нових матеріалів і поглядів на ранню історію Іванківщини в цій праці немає, проте вона є першою книжкою з історії краю, що в популярній формі цілісно подає всі відомості, які на той час були в руках автора.

У цей же час починається вивчення історії окремих етнічних груп населення краю. 2004 р. вийшла книга **Сергія Таранця** «Старообрядчество города Киева и Киевской губернии», в якій містяться відомості й про старообрядців с. Красилівки з часу поселення їх тут у XVIII ст. [Таранец, 2004, с. 223]. Історію переселення старообрядців у другій половині XVIII ст. до слобід Київського Полісся розглянуто в роботах **Володимира Печнікова**. Він також детально аналізує історіографію даного питання (див. його статтю в цьому збірнику).

Юдаїці Іванківщини присвячена книга **Нелі Григорович**, де крім даних XIX ст. та сучасних матеріалів, подано короткий популярний нарис історії єврейства на українських землях і, зокрема у Радомишльському повіті, починаючи з XIV ст. [Григорович 2004, с. 10—12]. В її статті наводяться статистичні дані про кількість євреїв у Іванкові та їхні заняття, починаючи з кінця XVIII ст. [Григорович, 2016].

Вийшло також кілька робіт, що стосуються окремих питань, пов'язаних з історією Іванківщини. Так, **Тетяна Люта** у своїй статті торкається питання київських землеволодінь Анни Гулевичівни та її дарування монастирям [Люта, 2010]. **Алла Гуляй** ввела у науковий обіг нове джерело з колекції НМІУ — Євангеліє Учительне 1637 р. з посвятою Петра Могили, де він відзначив заслуги роду Проскур-Суцанських та навів цікаві факти біографій його представників [Гуляй, 2011]. **Олег Мальченко** зібрав розрізнені дані про всі укріплені населені пункти центральної України, хоча про Іванків майже не дав нових фактів [Мальченко, 2001, с. 153—154]. **Олег Однороженко** опублікував герби Тишка й Івана Проскур за відбитками їхніх печаток на документах XVI ст. [Однороженко, 2012, с. 206].

Із узагальнюючих праць вагомим дослідженням є книга **Наталі Яковенко** «Українська шляхта», де подано новий архівний матеріал про українські шляхетські роди, їхню генеалогію і землеволодіння. Зокрема тут міститься інформація, хоча й досить фрагментарна, про родини, які в різні часи володіли волостями Іванківщини, — Проскур, Лозок, Кміт, Гулевичів, Олізарів-Волчкевичів, Немиричів, Горностаїв, Конецпольських та ін., а також про деякі села [Яковенко, 2008]. У статті **Михайла Довбищенка**, а також у його книзі, присвяченій волинській шляхті, містяться цікаві відомості про родини власників Іванківської волості XVI—XVIII ст. — Гулевичів та Загоровських

[Довбищенко, 2007; 2008]. Важливі матеріали про місцеву шляхту кінця XVIII ст. містяться у працях **Євгена Чернецького** [Чернецький, 2008; 2009; 2010].

Значний інтерес викликає книга польського історика **Вітольда Бобінського** «Воеводство Київське в часи Зигмунта III Вази», що охоплює час кінця XVI — початку XVII ст., тобто хронологічно є продовженням дослідження П. Клепатського [Bobinski, 2000]. У ній є окремі розділи про українські шляхетські родини і їхні земельні володіння. Щодо історії Іванківщини, дослідник ґрунтується на працях Е. Руліковського і О. Яблоновського та додає нові документи. Ним також використано значну польську генеалогічну літературу XIX — початку XX ст. Перевагою цієї роботи є те, що автор детально розглянув кожну волость XVII ст., доповнивши відомі дані. Але загалом ця праця потребує перевірки й уточнень, адже В. Бобінський некритично поставився до висновків своїх попередників і повторив деякі з їхніх помилок. Зокрема він слідом за Е. Руліковським проводить лінію власників Іванкова від Кміт [Bobinski, 2000, s. 166].

Є також кілька досліджень, що стосуються окремих волостей Іванківщини. Спробою комплексного аналізу історії Іванкова та його волості у Х—XVIII ст. з використанням археологічних і писемних джерел стала стаття автора у співпраці з **Андрієм Чекановським** [Чміль, Чекановський, 2012]. Приборську волость розглядає **Оксана Задорожна** у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому шляхетському роду Немиричів XVI — середині XVII ст. [Задорожна, 2010]. На жаль, ця робота у повному обсязі ще не опублікована. Нові документи щодо Унінської митрополичої волості XV—XVII ст. публікує **Тетяна Люта**, а Горностаївську волость XVI—XVII ст. розглядає польський історик **Клаудія Павілан**, ґрунтуючись на документах фонду шляхетської родини Горностаїв, що знаходиться у AGAD (див. їхні статті у цьому збірнику).

Археологічні студії. Вперше відомості про археологічні пам'ятки краю були цілісно зведені в «Археологической карте Киевской губернии» **Володимира Антоновича**, який збирав інформацію з різних джерел. Тут є дані про Іванківський замок та кілька скарбів XVI—XVII ст., що були знайдені в селах району [Антонович, 1895, с. 6]. Інші пам'ятки відносяться до більш ранніх часів і в нашій роботі не розглядаються.

Перші планомірні археологічні розвідки на Іванківщині провела **Марія Мушкет** у 1927 р., але вони були націлені на виявлення пам'яток мезоліту і неоліту. Кам'яним та бронзовим віками цікавились також інші дослідники (Д. Телегін, С. Березанська, І. Артеменко, М. Фрідман, Л. Залізняк та ін.), які проводили розвідки у Потетерев'ї в різні роки, хоча іноді вони

фіксували також пам'ятки давньоруського та пізніших періодів. Але інформація про ці пам'ятки рідко потрапляла до звітів, та й деякі звіти відсутні. Є також відповідні матеріали у фондах Інституту археології НАН України, але не завжди з прив'язкою до місця знахідки.

Першим, хто виявив давньоруське городище в Іванкові, був **Петро Третяков**. Експедицією під його керівництвом у 1940 р. було обстежено береги Тетерева, Здвижа і територію між Здвижом та Ірпенем. Виявлено багато пам'яток, в т.ч. I — початку II тис. н. е. [Третяков, 1941, с. 122—123]. Дослідник локалізував Іванківське городище на місці сучасного парку і датував його XI—XIII ст. Також експедицією було обстежено залишки давньоруського поселення з матеріалами кінця I тис. н. е. біля с. Поділ (Фрузинівки) [Третяков, 1952, с. 64—65; 1941, с. 124].

У 1960-х рр. на Київському Поліссі по ріках Тетерів та Здвиж проводила розвідки експедиція під керівництвом **Ірини Русанової**. Серед виявлених пам'яток — поселення кінця I — початку II тис. н. е. біля с. Приборська [Русанова, 1967; 1973, с. 38].

У 1962—1963 рр. біля с. Лапутьки¹ у пониззі Тетерева провів розкопки двох поселень давньоруського часу **Петро Толочко**. Було досліджено кілька об'єктів з матеріалами X—XI ст. та ліпною керамікою другої половини I тис. н. е. Також було обстежено дві пам'ятки біля сіл Медвин та Фрузинівка, де знайдено давньоруські матеріали [Толочко, 1962—1963].

У 1970—1971 рр. **Євгенією Петровською** і **Євгеном Максимовим** було обстежене місце випадкових знахідок артефактів біля с. Ораного в урочищі Борок на правому березі р. Тетерів. Крім матеріалів підгірцівської культури ранньозалізного часу тут було виявлено також давньоруське вістря стріли та пірофілітове прясельце [Петровська, 1971].

У 1970—1972 рр. на Іванківщині проводив розвідки **Михайло Кучера**, але вони обмежувалися лише оглядом відомих городищ. Деякі з них він відніс до давньоруської доби, а на деяких (більш раннього часу) було виявлено матеріали X—XII ст. М. Кучера виконав схематичний план Іванківського і Медвинського городищ, а також валу біля с. Прибірськ, який він визначив як пізньосередньовічне укріплення [Кучера, 1970; 1976, с. 176—177; 1999, с. 197]. Він також оглянув можливе місце городища біля с. Ораного, де зібрав невиразні давньоруські(?) матеріали [Кучера, 1972, с. 75]. За описом, ймовірно, це урочище Борок.

Кілька нових давньоруських пам'яток виявлено розвідками 1970—1990-х рр. **Михайла Фрідмана**, **Леоніда Залізняка**, **Олени Кухарської**, а також **Олега Серова** (див. його статтю в цьому збірнику).

1. Села Лапутьки, Фрузинівка і Медвин на той час відносилися до Чорнобильського р-ну.

На жаль, матеріали більш пізніх часів не привертали донедавна уваги дослідників. Пошуки пізньосередньовічних поселень розпочалися лише нещодавно.

У 2013—2015 рр. на Іванківщині автором разом з **Віталієм Козюбою** і **Андрієм Чекановським** проводились археологічні розвідки (див. статтю в цьому збірнику). У результаті цих розвідок на території району обстежено і виявлено 5 пам'яток XI—XVIII ст. (більш ранні тут не розглядаємо). У 2010—2012 рр. на Чорнобильщині проводили розвідки **Сергій Переверзев**, **Андрій Сорокун** та **Іван Хотинець**, у результаті яких виявлено 8 пізньосередньовічних поселень у пониззі Тетерева поза зоною відчуження (див. їхню статтю в цьому збірнику).

Таким чином, археологічні дослідження Іванківщини X—XVIII ст. наразі обмежуються лише розвідками (за винятком невеликих розкопок на нижньому Тетереві).

II. ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ІВАНКІВЩИНИ

На жаль, в давньоруських літописах ми не зустрічаємо безпосередніх згадок про цю територію. Перші писемні джерела з історії краю датуються XV ст., але переважна їхня більшість відноситься до наступних століть. Отже, писемна історія регіону починається у пізньосередньовічний час. А давньоруський, золоторинський та литовський його періоди доводиться відтворювати на основі археологічних матеріалів. Також потрібно широко залучати дані картографії, етнографії та топоніміки.

Переважна більшість інформації з **писемних джерел** дуже фрагментарна і розрізнена, часто суперечлива. Перевірити твердження істориків XIX ст. не завжди можливо, оскільки часто на документи посилання не даються, а наводиться лише їхні переказ чи згадки про них. Крім того, частина документів могла бути втрачена. Інший шлях пошуку — максимально повний перегляд опублікованих матеріалів, більшість з яких містяться в збірках, що видані в XIX — на початку XX ст. Ці збірки переважно охоплюють фонди окремих архівів і видавалися у різних містах — Варшаві, Києві, Москві, Санкт-Петербурзі. Нижче подано коротку характеристику цих збірок і документів, що в них містяться.

Zrodla dziejowe — архів Люблінського трибуналу XVI — початку XVII ст., що знаходився у XIX ст. у Люблінському архіві. Виданий О. Яблоновським у Варшаві. У ньому міститься основна маса документів, що стосуються Проскур, Лозок та інших родин, а також їхніх володінь — судові позови із родичами та сусідами, скарги тощо. На жаль, не всі документи наведені повністю, а лише містять короткий переказ суті, що, звичайно, зменшує їхню інформативність.

Ці матеріали використовували Е. Руліковський та О. Яблоновський, але у вітчизняній краєзнавчій літературі вони невідомі. Найбільше інформації міститься у XX і XXI томах [Zródła..., t. XX, XXI].

«Архив Юго-Западной России» видавався в Києві Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів, містив документи з різних архівів і приватних колекцій, але, головню, з київського [Архив ЮЗР, ч. 1—8]. Найбільше документів XVI—XVIII ст., що стосуються історії Іванківщини, опубліковано в частинах I (т. 4, 6); III (т. 2—4); VI (т. 1); VII (т. 1, 3); VIII (т. 4, 5). Значна частина цих документів використовувалась у краєзнавчих працях, але досить багато залишилося поза увагою.

«Акты, относящиеся к истории южной и западной России» — також видання цієї комісії, але даних щодо історії Іванківщини в ній знайдено значно менше [Акты..., 1872, с. 377]. Деяка інформація, зокрема про Антонія Потея — власника Іванківської волості у XVIII ст., міститься у «Актах...», виданих Віленською археографічною комісією [Акты..., 1870, с. 136, 186; 1870а, с. 459, 471—477, 497].

«Описи актовых книг Киевского центрального архива», видані М. Андрієвським, не були раніше використані дослідниками. Деякі книги містять важливі документи [Описи..., 1906а, 1906, 1909; Опись..., 1871]. Але тут є лише назва і стислий переказ змісту, через що повноцінне використання цих документів обмежене відсутністю публікацій їх текстів.

«Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов» — частина фонду Синоду, два томи якого видані у XIX ст. в Санкт-Петербурзі, а третій — машинописний — є в мережі Інтернет. Оригінали цих документів тепер знаходяться у РГИА, але копії з них є в ЦДІАК України, тому є можливість використати їх повною мірою. Вони містять цінну інформацію щодо Унинської митрополічної волості та сусідніх земель. У цьому фонді знайдені чи не найважливіші документи щодо землеволодінь Проскур, Гулевичів, Лозок, Потеїв, Загоровських та Любомирських, оскільки митрополіча волость з центром в Уніні розташовувалась по сусідству з Іванківською, і вони постійно вели якісь тяжби за землі [Описание..., 1897, 1907]. Раніше ці документи краєзнавцями не використовувались.

Литовська метрика розпорошена по архівах різних країн, наразі видані лише окремі її томи. У них зустрічається нечисленна, але важлива інформація про родини власників та землі волостей тогочасної Іванківщини, наприклад, про Тишка Проскуру або «человека Дитятковича» із володінь Горностая [Метрыка..., 2008, с. 210—215; Акты..., 1899, с. 55—56]. Найбільше даних міститься у регестах Руської метрики, де є дані про Лозок, Гулевичів, Проскур, Олізарів-Волчкевичів [Руська..., 2002].

Часопис *Киевская старина* — тут Андрієм Стороженком опубліковано найбільш ранні документи XV ст. з історії Іванківщини [Стороженко, 1892, с. 339—347].

Pamiętniki o Koniecpolskich — видане польським істориком у XIX ст. зібрання родинних документів Конецпольських — магнатської сім'ї, що згасла на початку XVIII ст., а в XVII ст. була добре відомою на історичній арені України. У двох з цих документів 1670—1680-х рр. є перелік населених пунктів Іванківської волості, що належала тоді Конецпольським [Przyłeki, 1842, s. 366—367, 371].

Гербівники польські містять родоводи шляхетських і магнатських родів, у т.ч. й власників волостей, що були розташовані у XVI—XVIII ст. на території сучасної Іванківщини. Найбільш відомі й повні з них — А. Бонецького і С. Уруського [Boniecki, 1899—1913; Uruski, 1904—1917].

Тематичні підбірки документів, видані в Україні у XX ст., містять деяку інформацію з історії краю першої половини XVII ст. [Україна..., 1946, с. 50, 68—71; Селянський..., 1993, с. 480]. *Національно-визвольна війна в Україні 1648—1657 рр.* — збірник за документами актових книг, що зберігаються в ЦДІАК України [Національно-визвольна..., 2008]. Містить інформацію про Іванківщину в період Хмельниччини, а також дані про власників волостей, що знаходились тоді на території нинішнього Іванківського району. Збірка *Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст.* містить дані про родини Лозок і Олізарів-Волчкевичів, а також про Унинську митрополічу волость [Пам'ятки..., 2001].

В актах Житомирського уряду також можна зустріти цікаву інформацію про села та власників волостей Іванківщини [Акты..., 2004, с. 147, 189—192; Актова..., 2002, с. 60].

Тарифи податків Правобережної України першої половини XVIII ст. містять дані про деякі населені пункти Іванківщини. Зокрема за ними можна простежити зміну адміністративного підпорядкування даної території цього часу, визначити власників деяких сіл та кількість димів у них [Тарифи..., 2015].

Архівні джерела з історії Іванківщини ще чекають свого дослідника, оскільки на перегляд всіх наявних у наших та зарубіжних фондосховищах документів потрібно не одне покоління фахівців. Наразі архівні матеріали щодо вказаних територій і часового проміжку поступово опрацьовують різні дослідники, наприклад, Т. Люта, К. Павілан, Є. Чернецький, В. Печніков та ін. Крім того, можна окреслити кілька архівних фондів, що можуть дати значну кількість інформації з історії регіону. Так, у різних архівних установах України, Білорусі, Росії, Литви та Польщі зберігаються рукописні книги Литовської метрики, що поступово

видаються, але опубліковано ще дуже незначну частину. Значна частина інформації міститься в матеріалах Люблінського трибуналу, що також частково опублікований. Нижче подається більш детальний розгляд цих та інших матеріалів¹.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Тут є фонди родин Проскур і Любомирських, де, безперечно, повинні бути матеріали щодо Іванківщини, яка в різні часи входила до володінь цих сімей. Документи Проскур-Суцанських відносяться до 1609—1856 рр., але не виключено, що там є відомості й про більш ранні часи, коли Іванків належав Тишкуну й Івану Проскурам. Цей фонд налічує до 75 од. зб. [ЦДІАК України, ф. 2217]. Документи Любомирських охоплюють період з 1566 по 1917 р. і налічують близько 600 од. зб. [ЦДІАК України, ф. 236]. Також у цьому архіві зберігається копія архіву уніатських митрополитів на мікроплівках.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові. У ньому зберігається частина Люблінського коронного трибуналу 1614—1784 рр., що нараховує понад 100 од. зб. [ЦДІАЛ України, ф. 773]. Тут є і фонд Любомирських 1586—1939 рр., що налічує понад 2300 од. зб. [ЦДІАЛ України, ф. 835].

У *Державному архіві Київської області* також можна знайти документи щодо історії Іванківщини кінця XVIII ст., наприклад, ревізські «сказки» 1795 р. Радомишльського повіту [Держархів Київської обл., ф. 280, оп. 2, спр. 43, 44, 46, 48, 50, 51 та ін.].

У *Російському державному історичному архіві* зберігається «Канцелярія митрополита греко-уніатських церков у Росії» 1470—1871 рр., що налічує 5196 од. зб. [РГИА, ф. 823]. У *Російському державному архіві стародавніх актів* є фонд «Литовської метрики» 1239—1808 рр. — більше 500 од. зб. [РГАДА, ф. 389].

Державний архів у Любліні. Тут зберігаються документи Люблінського Коронного Трибуналу 1579—1791 рр. [PL 35, ф. 16].

Головний архів стародавніх актів у Варшаві містить Литовську метрику за 1440—1582 рр. у копіях кінця XVIII ст. [AGAD, f. 464] та за 1448—1808 рр. [AGAD, f. 10], а також її регести за 1386—1751 рр. [AGAD, f. 5]. Там зберігається і Метрика Коронна 1414—1820 рр. [AGAD, f. 4]. Можна тут знайти інформацію й про родини та маєтки власників волостей тогочасної Іванківщини.

У *Державному історичному архіві Литви* зберігається частина Литовської метрики 1386—1794 рр. [LVIA, ф. 1519].

У *Науковому архіві Інституту археології НАН України* та в *архіві Інституту історії матеріальної культури РАН* (Санкт-Петербург) зберігаються наукові звіти про археологічні дослідження регіону.

Картографічні джерела. Загальний огляд картографічних матеріалів XVIII—XIX ст., що стосуються території Київського Полісся, подано в однойменному збірнику [Київське..., 1989, с. 189—193]. Щодо Іванківщини, із ранніх матеріалів інтерес представляє карта Даніеля Цвіккера середини XVII ст., де показано три укріплені поселення на території Іванківщини — Кухарі, Розважів та Прибірськ [Вавричин, 2004]. Деяку інформацію містить також карта польського географа Річчі Заноні кінця XVIII ст. Тут також нанесено кілька укріплених населених пунктів на території сучасного району. Іванків показано як зруйноване укріплення. Цікаво, що дорога з Києва веде на Унін і далі на Хабне, а на Іванків відходить з Уніна. Також важливими є карта Російської імперії початку XIX ст. та карта Хшановського 1840-х рр. [Chrzanowski, 1859], на яких позначено населені пункти, що існували у XVIII ст. і згодом зникли.

У *Державному архіві Київської області* зберігається велика Колекція карт, планів і описів (географічних, топографічних та економічних), складених повітовими та губернськими землемірами в 1782—1919 рр. [Держархів Київської обл., ф. 1542]. Рукописні землемірні карти і плани зберігаються і в інших архівах України, але вони не систематизовані і розпорошені по різних колекціях [Київське..., 1989, с. 190—191].

Особливий інтерес становлять крупномасштабні карти, що сьогодні перейшли із засекречених у широкий доступ. Більшість з них є в мережі Інтернет. Це дореволюційні грех- та двохверстовки (М 1:126000 і 1:84000), карти РСЧА 1930-х рр. (М 1:50000 і 1:100000) та їхні німецькі відповідники часів Другої світової війни. На цих картах показано детальний рельєф місцевості з дрібними річками і струмками і, що особливо важливо, нанесені назви урочищ. Ці мікротопоніми дозволяють локалізувати назви з джерел XVI—XVIII ст. За їхньою допомогою вдалося визначити ймовірні місця сіл XVII ст., що давно зникли, наприклад, Любші і Тютковщини. Також виявилось, що деякі урочища, відомі сьогодні, існували ще у XVI ст. (Конюше). Крім того, детальний рельєф карт дозволяє виявляти городища і кургани.

Джерела етнографічні. Численна інформація, що міститься в писемних документах, в основному стосується власників земель — їхніх родоводів, стосунків, тяжб, земельних володінь. Щодо характеристики повсякденного життя мешканців краю та їхньої традиційної культури, інформації в писемних джерелах обмаль, хоча окремі факти містяться, звичайно, й тут. Наприклад, за писемними джерелами **Микола й Олена Стрішенець** проаналізували

1. Використано зведену характеристику документів Речі Посполитої в архівних установах різних країн, що знаходиться на сайті ЦДІАК України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cdiak.archives.gov.ua/baza_rech_pol/Data

українські промисли XVI—XVIII ст., у т.ч. металургійні на Правобережному Поліссі [Стришенець М., 1975; Стришенець О., 1999; 2004]. Деякі дані щодо занять і побуту населення тогочасної України дають описи XVI—XVIII ст., складені мандрівниками, істориками, військовими, що відвідували Україну [Січинський, 1992]. Але головним джерелом тут виступають дані археології та етнографії. Серед останніх найбільш важливими є «Альбоми» **Де ля Фліза**, написані у 1840—1850-х рр., тобто, хронологічно найближче до розглядуваного періоду. 9 альбомів зберігаються нині в архівних сховищах України, два з них видано [Де ля Фліз, 1996; 1999]. У них Домінік П'єр (Дем'ян Петрович) описує рослинний і тваринний світ повітів Київщини, житло, одяг та взуття, їжу і напої, заняття і звички селян, їхні хвороби, народну медицину. Він подає малюнки з натури сільських будинків та народних костюмів. Відвідував Дем'ян Петрович і села Іванківщини, що тоді відносилися до Радомишльського повіту. Але до альбомів потрапили малюнки лише шести сіл, які на той час були державними: Коленці, Леонівка, Шпилі, Рудня Шпилівська, Станішівка та Обуховичі. Подається також коротка характеристика цих сіл — кількість жителів, природні умови, ґрунти, перелік польових і городніх культур тощо.

При консервативності традиційної культури для відтворення побуту і занять давнього населення можливе застосування ретроспективним методом також даних сучасної етнографії. Київське Полісся з його архаїчними реліктовими залишками повсякденної народної культури є унікальною територією. Етнографічні експедиції на Київське Полісся відбувалися ще до Чорнобильської катастрофи (див. статтю І. Гілевича в цьому збірнику). Ці матеріали частково опубліковані, наприклад, у збірці «Київське Полісся...» (1989) та узагальнюючій праці «Полесьє...» (1988). Але значна їхня частина зберігається в архівах і мало доступна широкому загалу. Після Чорнобильської катастрофи проводилося етнографічне обстеження уражених радіацією територій експедиціями ДЦЗКСТК та Інституту народознавства НАН України. До обстежених населених пунктів, крім зони відчуження, ввійшло й багато населених пунктів Іванківщини. Наприклад, 1994 р. роботи велися в Іванкові, Болотні, Коленцях, Мусійках, Обуховичах, Ораному, а 1996 р. — у Зарудді, Кухарях, Слободі Кухарській [Полісся..., 1997, с. 4]. Результатом роботи Центру є як унікальні фондові збірки речей, так і багаті аудіо- та відеозаписи [Омельяшко, 2016]. Всі ці матеріали поетапно видаються, хоча фонди є наразі недоступними для огляду.

Багато речей художніх, культових, повсякденного вжитку з території краю є в культурно-етнографічних музеях-заповідниках Київщини — Пирогові та Переяславі-Хмельницькому

[Орел, 2009, с. 82, 105—109; Ревега, 2016]. Багаті етнографічні матеріали зберігаються також у музеях району: Іванківському краєзнавчому, ткацтва (с. Обуховичі), «Старе Полісся» (с. Оране, база «Екополіс») та багатьох шкільних.

Унікальною рисою Київського Полісся є збереження народних традиційних промислів до сьогодення. Це і ткацтво та вишивання, і лозоплетіння, і виготовлення бондарних та ковальських виробів, які ще й досі можна бачити у продажу. Важливим є збереження гончарного промислу в с. Прибірськ. Автор разом із А. Чебановським неодноразово відвідували місцевого гончаря А. Шихненка та виконували опис і фото- та відеофіксацію процесу гончарного виробництва [Чміль, Чебановський, 2013]. Ця робота продовжується й нині. Адже зрозуміти давні виробничі процеси лише за даними археології складно, тому завжди для цього широко залучаються етнографічні матеріали. Особливо це виправдано для ранньомодерного періоду та нового часу як хронологічно найближчого до сучасності. Крім відтворення давніх виробництв, етнографічні матеріали допомагають зрозуміти використання багатьох речей у побуті. Також вони незамінні при відтворенні духовної культури давнього населення. Хоча тут потрібна обережність, адже виокремити хронологічні пласти у віруваннях, обрядах, мові й пов'язати їх з якимось конкретним періодом дуже важко. Але коли йдеться про відбиття духовної культури в матеріальній (наприклад, магичні знаки на кераміці, орнаменти, культові речі), без етнографічних матеріалів не обійтися.

Топонімічні джерела. Крім перерахованих видань та рукописів з історії, краєзнавства, картографічних джерел і публікацій документів, які дають назви населених пунктів та урочищ регіону, слід згадати фундаментальний «Словник гідронімів України», в якому зібрано значну кількість назв річок і струмків, у т.ч. півночі Київського Полісся, із зазначенням джерел XVII—XIX ст., в яких ці назви зустрічаються [Словник..., 1979].

Джерела археологічні. Проілюструвати побут і заняття населення можуть і археологічні матеріали. Хоча їхнє головне значення полягає не в цьому — вони є основним джерелом для відтворення системи розселення, господарства, соціально-економічних умов, культури давнього населення. На жаль, археологічних джерел для Іванківщини поки що обмаль, і майже всі вони є матеріалами розвідок. Більша їхня частина зберігається в Наукових фондах Інституту археології НАН України¹. За основними історичними періодами вони представлені наступним чином.

1. Тут зберігаються матеріали розвідок і розкопок, проведених фахівцями ІА НАН України, місце зберігання матеріалів, зібраних дослідниками з інших установ, встановлюється.

Археологічними джерелами для виявлення структури заселення регіону в давньоруський час є кілька поселень на території Іванкова та району. Всього наразі відомо 16 таких пам'яток. У самому Іванкові та його найближчій окрузі це Іванківське городище-замчище з двома періодами його заселення — давньоруським та XVI—XVIII ст. (Іванків-1), багаточисельні поселення Іванків-2 та Іванків-3 (з матеріалами XI ст.). Відомі давньоруські селища біля сіл Феневичі, Соснівка, Підгайне, Заруддя, Хочева, Ороне, Прибірськ (2), Лапутьки (2), Фрузинівка, городища в Медвині та, можливо, в Ораному [Від Трипільської..., 2004, с. 241—242; Південноруське..., 1997, с. 100; Толочко, 1962—1963; Кучера, 1970, с. 3—4; 1972].

Про післямонгольський період даних небагато. На поселенні Іванків-3 виявлено об'єкт другої половини XIII ст., який вдалося дослідити. Пам'ятки цього часу є надзвичайно рідкісними на території Середнього Подніпров'я, зокрема й у Києві. Разом з тим вони є дуже важливими, оскільки дають уявлення про життя після монгольської навали. Саме на основі цієї пам'ятки ми можемо судити про найбільш темний період в середньовічній історії регіону (див. статтю М. Гунь, О. Оногди, Л. Чміль у цьому збірнику).

На жаль, ми ще не маємо виразних матеріалів XIV—XVI ст., що засвідчували б заселеність території Іванківщини у цей час, хоча, безперечно, вони будуть виявлені в майбутньому. Наразі є лише поодинокі знахідки тих часів. Так, у трьох пунктах (Заруддя, «гирло Ірші» і Богдани¹) ще в 1960—1980-і рр. було знайдено кераміку XIV—XVI ст., хоча тоді її помилково віднесли до давньоруського часу [Капустін, 2011, с. 121, 124]. Скарб празьких грошей XV ст. був знайдений у 1987 р. під час оранки на полі між селами Коленці і Блідча. Сьогодні частина його зберігається в НМІУ, інша — розійшлася по руках ще при виявленні. Біля с. Ороне у 1874 р. знайдено литовські монети Олександра і Сигізмунда I кінця XV — початку XVI ст. [Антонович, 1895, с. 5]. А в 1961 р. біля цього села на березі Тетерева знайдено скарб з 355 литовських монет XVI ст. [Kotlar, 1975, s. 60].

До XVII—XVIII ст. відносяться чисельні археологічні матеріали, виявлені на Іванківському замчищі², а кераміка, знайдена на поселенні в с. Красилівка, — до XVIII ст. До пізньосередньовічного часу, можливо, відносяться залишки валу біля с. Прибірськ та деякі укріплені поселення (див. статтю В. Козюби у цьому збірнику). У пониззі Тетерева виявлено пам'ятки пізнього середньовіччя біля сіл Горностайпіль, Губин, Зорин (2), Медвин (2), Страхолісся (2) (див.

статтю С. Переверзева, А. Сорокуна, І Хоптинця у цьому збірнику).

Також у кількох селах району знайдені монетні скарби XVII ст. Так, в Мусійках 1873 р. викопано скарб з 500 польських, пруських, ризьких і голландських монет XVII ст. Цього ж року в Малій Термахівці знайдено кілька польських і шведських монет 1623—1633 рр. 1890 р. у Жеревпільлі знайдено скарб із 129 срібних польських, пруських і шведських монет XVII ст. 1870 р. у Сидоровичах також знайдено скарб у горщику, що містив 235 срібних польських монет [Антонович, 1895, с. 6, 7; Kotlar, 1975, s. 103, 104]. 1895 р. в Іванкові на садибі одного з мешканців у центрі містечка знайдено 29 монет — півтораків Сигізмунда III та солідів Яна Казимира [Kotlar, 1975, s. 194; Григорович, 2004, с. 36]. Ще один скарб було виявлено 2011 р. у с. Тетерівському, де впадає р. Жерева в Тетерів. Скарб складався з 51 монети кінця XV — початку XVII ст. Речі Посполитої, Росії, Угорщини, німецьких земель [Безпалько, Лукашов, 2012].

Отже, наразі існує потреба систематичного комплексного дослідження цієї території, котра зберегла багато архаїки в сучасній культурі та побуті, а також має чимало цінних археологічних пам'яток відносно доброї збереженості. Щоб скласти більш-менш цілісну історичну картину розвитку Іванківщини від початку утворення давньоруської держави до часу входження цієї території до складу Російської імперії, потрібно проводити роботу у кількох напрямках — пошук опублікованих відомостей, архівних документів, збір картографічних, топонімічних, етнографічних матеріалів. Особливо нагальною є необхідність створення постійної археологічної експедиції для проведення розвідок і розкопок, з відповідним фінансуванням та публікацією результатів робіт. Такий комплексний підхід дасть змогу з'явитися на світ повноцінному історико-краєзнавчому дослідженню цієї частини Київського Полісся.

Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року. — Житомир, 2002. — 392 с.

Акти Житомирського гродського уряду 1590 р., 1635 р. — Житомир, 2004. — 251 с.

Акты Литовско-Русского государства. С предисловием М. В. Довнар-Запольского. Вып. I. 1390—1529 гг. // ЧОИДР. — М., 1899. — Кн. 4. — С. 1—258. *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. 7. — СПб., 1872. — 398 с.

Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Вильна, 1870. — Т. III. — 416 с.

Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Вильна, 1870а. — Т. IV. — 417 с.

Антонович В. Б. Археологическая карта Киевской губернии. — М., 1895. — 160 с.

Архив ЮЗР, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Ч. 1—8. — К., 1859—1914.

Безпалько В., Лукашов Д. Скарб початку XVII ст. із с. Тетерівське Київської обл. // Нові дослідження

1. Село Богдани на той час входило до Іванківського р-ну.

2. Неподалік замчища знайдено й монету — солід XVII ст.

- пам'яток козацької доби в Україні : Зб. наук. праць. — К., 2012. — Вип. 21. — Ч. 1. — С. 171—175.
- Вавричин М.* Карта Полісся Данієля Цвіккера // До джерел : Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. — К. ; Львів, 2004. — Т. 1. — С. 781—790.
- Від Трипільської культури до сучасності (Відпочивайте в селах Київщини): Путівник-довідник.* — К., 2004. — 336 с.
- Гордієнко Б., Лапенко І.* Історичне минуле Іванкова // Трибуна праці. — Іванків, 1971. — 19 січня.
- Григорович Н.* Родом зі штетлу. Нариси з історії єврейства Іванківського району Київської області. — К., 2004. — 351 с.
- Григорович Н.* Іванків єврейський // Київське Полісся: історія, археологія, етнографія : Матеріали Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф. — Іванків, 2016. — С. 104—106.
- Гуляй А.* До історії шляхетського роду Проскур-Сушанських («Свангеліе Учительне» 1637 р. з колекції НМІУ як історичне джерело) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : Зб. наук. статей. — К., 2002. — Вип. 11. — С. 173—177.
- Де ля Фліз Д. П.* Альбоми / П. Сохань та ін. (ред.). — К., 1996. — Т. 1. — 256 с.
- Де ля Фліз Д. П.* Альбоми / П. Сохань та ін. (ред.). — К., 1999. — Т. 2. — 686 с.
- Держархів* Київської області, ф. 280: Київська казенна палата, м. Київ, 1775—1920.
- Держархів* Київської області, ф. 1542: Колекція карт та креслень Київської губернії, 1782—1919 рр. (описів: 2; справ: 3197).
- Довбищенко М. В.* Гулевичі у суспільно-релігійному житті православної церкви в кінці XVI — середині XVII століть // Українознавство. — 2007. — № 11. — С. 9—13.
- Довбищенко М. В.* Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 2008. — 882 с.
- Задорожна О. Ф.* Рід Немиричів у шляхетській корпорації Київського воеводства: майновий статус і політична діяльність (XVI — середина XVII ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2010. — 21 с.
- Історія міст і сіл Української РСР : Київська область.* — К., 1971. — 792 с.
- ІР НБУВ*, ф. X, од. зб. 11629: Карачківський М. Ф. Звідомлення про виконання відрядження до Київського Полісся. До комісії для складання історично-географічного словника України. 10.08.1929 р., 1 арк.
- ІР НБУВ*, ф. X, од. зб. 11687: Лапенко О. Іванків та його околиці (нарис), 1929 р., 22 арк.
- ІР НБУВ*, ф. X, од. зб. 11688: Лапенко О. Історично-географічний комісії лист 31.03.1929 р. з Іванкова, 2 арк.
- ІР НБУВ*, ф. X, од. зб. 11689: Лапенко О. Левонівка та її околиці (історично-географічний огляд), 1929 р., 11 арк.
- Капустін К. М.* Археологічні пам'ятки Середньої Наддніпрянщини середини XIII—XV ст. (за матеріалами розвідок кінця 1940-х — початку 1980-х рр.) // Археологія. — 2011. — № 4. — С. 119—127.
- Київське Полісся (етнолінгвістичне дослідження).* — К., 1989. — 268 с.
- Клепатский П. Г.* Очерки по истории Киевской земли: Литовский период. 1912. — Біла Церква, 2007. — 480 с.
- Кучера М. П.* Звіт про археологічну розвідку на Київщині в 1970 р. / НА ІА НАН України. — 1970/20.
- Кучера М. П.* Звіт про роботу розвідзагону по обстеженню городищ Київщини у 1972 р. / НА ІА НАН України. — 1972/24.
- Кучера М. П.* Давньоруські городища на Правобережжі Київщини // Дослідження з слов'яно-руської археології. — К., 1976. — С. 176—197.
- Кучера М. П.* Слов'яно-руські городища VIII—XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. — К., 1999. — 252 с.
- Любавский М.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута. — М., 1892. — 988 с.
- Люта Т.* Інша Гулевичівна чи двійник? // Київська Академія. — К., 2010. — Вип. 8. — С. 7—15.
- Метрыка* Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 30 (1480—1546). — Мн., 2008. — 386 с.
- Мальченко О.* Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воеводств (XV — середина XVII ст.). — К., 2001. — 380 с.
- Національно-визвольна війна в Україні 1648—1657 рр. : Збірник за документами актових книг.* — К., 2008. — 1012 с.
- Однороженко О.* Шляхетська геральдика Київської землі XV — першої половини XVII ст. за архівними джерелами та матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих // Сфрагістичний щорічник. — К., 2012. — Вип. II. — С. 170—256.
- Омельничко Р.* Збереження культурно-історичної спадщини у зоні Чорнобильської катастрофи // Київське Полісся: історія, археологія, етнографія : Матеріали Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф. — Іванків, 2016. — С. 54-59.
- Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов.* — СПб., 1897. — Т. 1. — 512 с.
- Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов.* — СПб., 1907. — Т. 2. — 1632 с.
- Описи* актовых книг Киевского центрального архива. — К., 1906а. — № 34. — 32 с.
- Описи* актовых книг Киевского центрального архива. — К., 1906. — № 37. — 67 с.
- Описи* актовых книг Киевского центрального архива. — К., 1909. — № 38. — 110 с.
- Опись* актовой книги Киевского центрального архива. — К., 1871. — № 8. — 67 с.
- Орел Л.* Скарбниця народної культури України. — К., 2009. — 268 с.
- Пам'ятки:* Архів Української Церкви. — Т. III. — Вип. 1. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. — К., 2001. — 464 с.
- Петровська Є. О.* Стародавні знахідки з с. Ораного на Київщині // Археологія. — К., 1971. — № 3. — С. 83—85.
- Південноруське село IX—XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури).* — К., 1997. — 180 с.
- Полесьє. Матеріальна культура / В. К. Бондарчик, І. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др.* — К., 1988. — 448 с.
- Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження.* — Вип. 1. Київське Полісся. — Львів, 1997. — 360 с.
- Похилевич Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. 1864. — Біла Церква, 2005. — 642 с.
- Похилевич Л. І.* Краєзнавчі праці. — Біла Церква, 2007. — 340 с.
- Ревага Н.* Збереження традицій та культури Іванківського району у фондовому зібранні Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Київське Полісся: історія, археологія, етнографія : Матеріали Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф. — Іванків, 2016. — С. 76—84.

- РГАДА, ф. 389: Литовская Метрика, 500 ед. хр.
 РГИА, ф. 823: Канцелярия митрополита греко-унитатских церквей в России, 5196 ед. хр.
 Русанова И. П. Отчет о работе Древлянского отряда за 1967 г. / НА ІА НАН України. — 1967/28.
 Русанова И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом // САИ. — М., 1973. — 100 с.
 Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569—1673. — К., 2002. — 984 с.
 Селянський рух на Україні 1569—1647 рр. : Збірник документів і матеріалів. — К., 1993. — 534 с.
 Січинський В. Ю. Чужинці про Україну: вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. — К., 1992. — 255 с.
 Словник гідронімів України. — К., 1979. — 781 с.
 Смовж П. Я. Кризь роки і відстані: Нариси з історії Іванківського району Київської області та про гордість землі Поліської — талановитих людей. — К.; Іванків, 2001. — 480 с.
 Стороженко А. К истории г. Киева и его окрестностей в XV—XVI вв. // КС. — 1892. — № 2. — С. 339—347 (документы, известия, заметки).
 Стрішенець М. М. Рудні України XVI — першої половини XVII ст. // Питання історії СРСР. — Харків, 1975. — Вип. 19. — С. 102—109.
 Стрішенець О. М. Промисли Києва та навколишньої місцевості в XVI—XVIII ст. // Тернопільський пед. ун-т. Наукові записки. Серія: економіка, філософія, соціологія. — Тернопіль, 1999. — Вип. 3. — С. 97—102.
 Стрішенець О. М. Металургійне виробництво Правобережного Полісся України у XVII—XIX ст. // Економіка: проблеми теорії та практики : Зб. наук. праць. — Дніпропетровськ, 2004. — Вип. 193. — Т. I. — С. 53—61.
 Таранец С. В. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. — К., 2004. — 352 с.
 Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття. — Біла Церква, 2015. — 432 с.
 Толочко П. П. Отчет о раскопках древнерусских поселений на реке Тетерев за 1962—1963 годы / НА ІА НАН України. — 1962—1963/1 г.
 Третьяков П. Н. Древлянские «градь» // Академику Б. Д. Грекову ко дню 70-летия : Сб. статей. — М., 1952. — С. 64—68.
 Третьяков П. Н. Славянская (Днепровская) экспедиция // КСИИМК. — М.; Л., 1941. — Вып. 10. — С. 120—124.
 Україна перед визвольною війною: Збірник документів. — К., 1946. — 256 с.
 Фундуклей И. Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии. — К., 1848. — 2+2+VII+124+4 с. + 17 илл.
 ЦДІАК України, ф. 236: Любомирські, 600 од. зб.
 ЦДІАК України, ф. 2217: Проскури-Суцанські, 75 од. зб.
 ЦДІАЛ України, ф. 773: Люблінський Коронний Трибунал, 101 од. зб.
 ЦДІАЛ України, ф. 835: Любомирські, 2346 од. зб.
 Чернецький Є. А. Генеалогія та графський титул роду Олізарів-Волчковичів у джерелі 1820-х рр. «Родословная и доказательства о дворянстве Олизаров» // Пам'ятки: археографічний щорічник. — К., 2008. — Т. 8. — С. 314—322.
 Чернецький Є. А. Історико-демографічний аналіз походження та розміщення шляхти на теренах Радомишльського повіту Київської губернії (на прикладі білоруської і литовської шляхти) // Архіви України. — 2009. — № 6 (266). — С. 106—115.
 Чернецький Є. А. Формування і соціальне структурування шляхти Радомишльського повіту Київської губернії в кінці XVIII — першій третині XIX ст.: генеалогічний та історико-демографічний аналіз : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2010. — 18 с.
 Чміль Л., Чекановський А. Про заснування міста Іванкова Київської області // Праці Центру пам'яткознавства : Зб. наук. пр. — К., 2012. — Вип. 22. — С. 256—274.
 Чміль Л., Чекановський А. Традиційна технологія виробництва керамічного посуду на Київському Поліссі // Археологія і давня історія України. — Вип. 10. Експериментальна археологія: Досвід моделювання об'єктів та виробництв. — К., 2013. — С. 165—177.
 Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008. — 472 с.
 Antoni J. Z przeszlosci Polesia Kijowskiego. Opowiadanie historyczne. — Warszawa, 1882. — 88 s.
 AGAD, f. 4: Metryka Koronna, 790 j. a.
 AGAD, f. 5: Sumariusz Metryki Litewskiej, 15 j. a.
 AGAD, f. 10: Tzw. Metryka Litewska, 421 j. a.
 AGAD, f. 464: Metryka Litewska — transkrypcje, 31 j.a.
 Bobinski W. Wojewodztwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: Studium osadnictwa I stosunkow власności ziemskiej. — Warszawa, 2000. — 599 s.
 Boniecki A. Herbarz polski. Wiadomosci historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. — Warszawa, 1899—1913. — Т. 1—16.
 Chrzanowski W. Karta dawnej Polski. — Paryz, 1859.
 Jablonowski A. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej: Epoka przelomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dzial II-gi: Ziemie Ruskie rzeczypospolitej. — Warszawa; Wieden, 1899—1904. — 20 tabl.
 Koilar M. Znaleziska monet z XIV—XVII w. na obszarze Ukrainskiej SRR: Materialy. — Wroclaw; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1975. — 320 s.
 LVIA — ф. 1519: Литовская Метрика, 21 дело.
 PL 35, f. 16: Trybunał Koronny Lubelski.
 Przytecki S. Pamiętniki o Koniecpolskich: Przyczynek do dziejow polskich XVII wieku. — Lwow, 1842. — 452 s.
 Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. — Kijow; Warszawa, 1913. — 213 s.
 Rulikowski E. Opis powiatu Wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. — Warszawa, 1853. — 246 s.
 Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1880—1902. — Т. 1—15.
 Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1882. — Т. 3. — 960 s.
 Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1886. — Т. 7. — 960 s.
 Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1888. — Т. 9. — 960 s.
 Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1892. — Т. 12. — 960 s.
 Uruski S. Rodzina: Herbarz szlachty polskiej. — Warszawa, 1904—1917. — Т. 1—14.
 Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów-Braclaw). Opisane przez Aleksandra Jablonowskiego. — Warszawa, 1894—1897. — Т. XX—XXII.

Л. В. Чміль

L. V. Chmil

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКИ ИСТОРИИ ИВАНКОВЩИНЫ X—XVIII вв.

HISTORIOGRAPHY AND SOURCES OF IVANKIV DISTRICT HISTORY (10th —18th centuries)

Іванківщина — територія Іванківського р-на на севері Київської обл. в басейні нижнього Тетерева. Перші свідчення по її історії були опубліковані в середині ХІХ в. І. Фундуклеєм. Во другій половині століття вийшли книги Л. Похилевича і польський «Географічний словарь», в яких розглядалася історія кожного населеного пункту. Незважаючи на помилки і пропуски ці книги стали на довгі роки основою написання всіх краєведчих робіт. В ХІХ — початку ХХ в. питання історії краю розглядалися в роботах А. Яблоновського і П. Клепатського. В ХХ в. історії цієї території була присвячена лише стаття в збірці «Історія міст і сіл УРСР», в якій повторювалися дані Л. Похилевича. Лише на рубежі ХХ—ХХІ вв. з'явилися дослідження істориків і краєведів, що використовували нові матеріали. Це роботи В. Бобинського, О. Задорожної, Н. Яковенко, Л. Чміль і А. Чебановського, С. Таранца, Н. Григорович, П. Смовжа. Деякі факти є в роботах Н. Довбищенко, Т. Лютой, О. Однороженко і др. Археологічні дослідження цієї території включали переважно розвідки, найбільш важливими з яких для досліджуваного періоду є роботи П. Третякова і М. Кучери. Джерела вивчення історії краю різноманітні: письмові, архівні, археологічні, етнографічні, картографічні.

Ключевые слова: историография, источники, Иванковский р-н.

Ivankivshchina (Ivankiv district) occupies Kyivan region northern part (the low Teteriv basin). First facts of its history were published in the mid-19th c by I. Fundukley. In the 2nd half of the same century the books of L. Pohylevych and the Polish «Geographic vocabulary» with each inhabited locality historic description appeared. For the long time the region history study was based on the literature mentioned despite its mistakes and omissions. In the 19th — early 20th centuries the problems of regional history were considered by A. Jablonovski and P. Klepatskij. In the 20th c the only article on the subject came out in a volume of «The history of cities and villages of Ukr SSR»; however it followed L. Pochylevych in general. And at the turn of the 20th—21st centuries only the proceedings of historians and regional ethnographers with new data appeared. They were performed by W. Bobinski, O. Zadorozhna, N. Jakovenko, L. Chmil, A. Chekanovski, S. Taranets, N. Grygorovych and P. Smovzh. Some facts you may find in the works of N. Dovbyshchenko, T. Liuta, O. Odnorozhenko, etc. The most important results in the field exploration were presented by P. Tretjakov and M. Kuchera. Different sources for regional history study, such as written, archival, archaeological, ethnographical and cartographical ones, are available now.

Key words: historiography, sources, Ivankiv district.

Одержано 11.04.2016